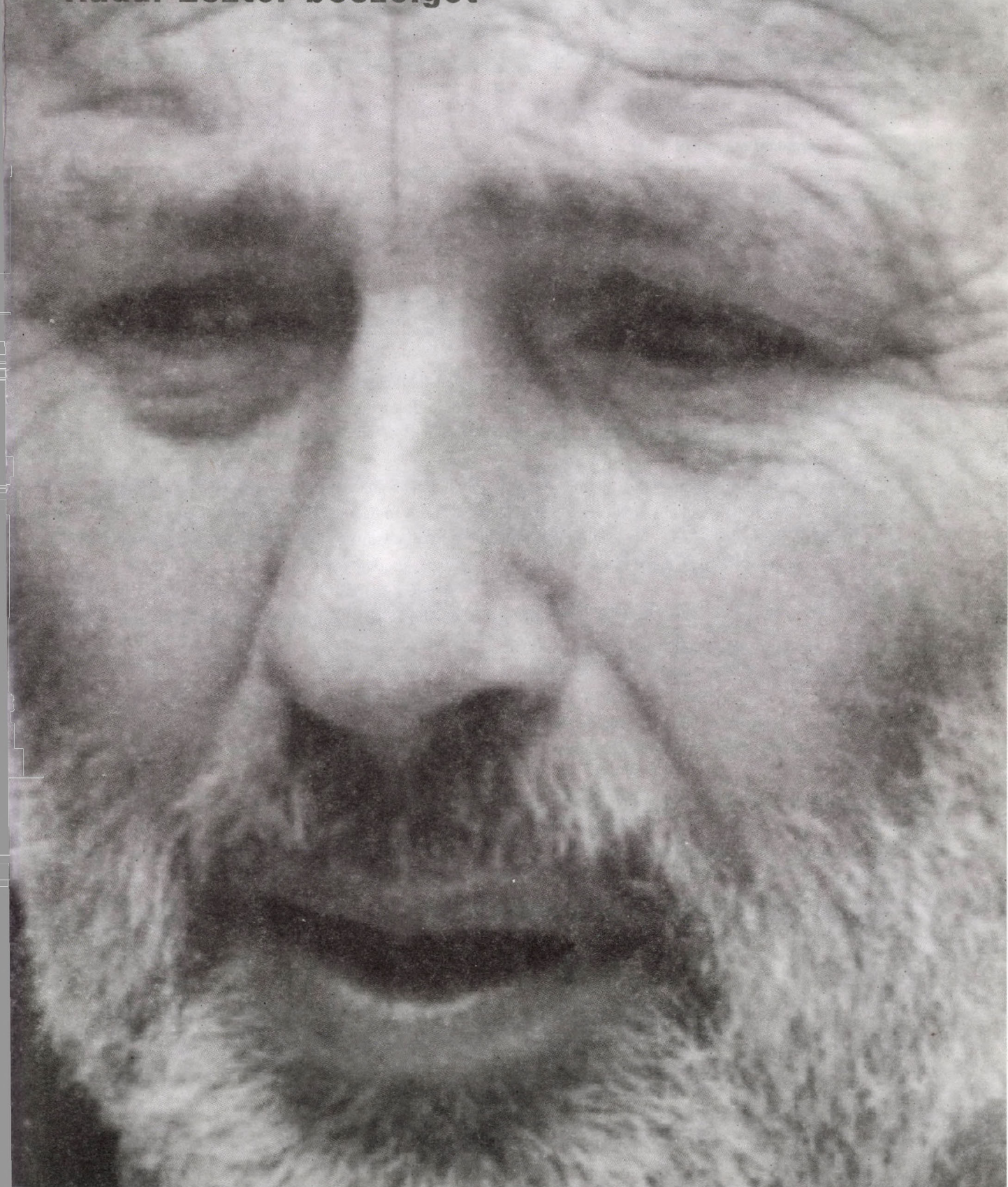

BESZÉLŐ-BESZÉLGETÉS

„Bekapnám mindkét horgot...” – Eörsi István
Rádai Eszter beszélget

„B E K A P N Á M MINDKÉT HORGOT...”

EÖRSI ISTVÁNNAL RÁDAI ESZTER BESZÉLGET

Szoktad-e azt mondani magadról, hogy költő?

Nem, soha nem mondom.

Mert nem tartod magad költőnek?

Fiatal koromban nem mertem mondani, mert olyan magas elképzeléseim voltak a költőről, mint hogy költő a John Keats vagy költő a Csokonai Vitéz Mihály, hogy két nagyjából egy időben élt zsenit említsek. És azt gondoltam, hogy nekem rettentő sokat kell még fejlődnöm, persze egy pillanatig nem kételkedtem, hogy el fogom érni az ő színvonalukat, de hát tíz-húsz-harminc vagy ötven évig még várnom kell, ezért nem mondtam, hogy költő vagyok. Később pedig... Nem így mentem át a köztudatba, tehát ha én magamat költőnek nevezném, az valamiféle bizonykodásnak tetszene, és ezt semmiképpen sem szeretném. De azért tudom, hogy az vagyok.

Azt azonban magam olvastam valahol, talán egy interjúban mondtad, hogy „énköltő vagyok”. Ez mit jelent?

Nem emlékszem rá, hogy ezt mondtam volna, de azért megpróbálom körülírni most, hogy ezt hallom, hogy mit érthettem az énköltő fogalmán. Kétfajta költőtípus létezik. Az egyik majdnemhogy a történelmen kívül áll. Nem ő maga, hanem a lírája. A napi változások, az élet különféle fordulatai, kanyarulatai alig hagynak nyomot a versein. Ilyen volt a magyar költészetben Weöres Sándor, hogy egy nagy költőt mondjak, és ilyen volt Pilinszky is, kivéve, amikor leszállt a náciizmus poklába. Ez az egyetlen történelmi jel az ő életművében. Vagy itt van a nagy angol költő, Eliot, akinél szintén egyáltalán nem lehet a külső élet változásait nyomon követni. Aztán vannak olyan költők, akiknek igazából minden ver-

sük naplórészlet. A magyar költészetben ez Petőfiré jellemző a leginkább, de Ady is ilyen volt, a német költészetben pedig Heine, sőt Goethe is, aki azt mondta, hogy minden költészet alkalmi költészet. Az ilyen költőnél, ha összeállítják a verseit időrendben vagy akár témák szerint, akkor kirajzolódik nemcsak személyes élete, hanem az ország élete és a világtörténelmi változások is. Ez mint eredmény alakul ki, anélkül, hogy erre törekedne.

Nemrég, amikor összegyűjtöttem a verseimet, nehezen feldolgozható élményekkel kellett szembesülnöm. Én tudniillik 14-15 éves korom óta spirálfüzetekbe írom a verseimet, sőt akkor még prózát is, naplót is, és most mindent végigolvastam. Így aztán 14 éves koromtól mindmáig az életem olyan kanyarulataira, olyan disznóságaira is fény derült, olyan hazugságaira, amelyeket gondosan elfelejtettem – hazugságon most azt értem, amit az ember bebeszél magának, esetleg őszintén, de ami alapjában véve mégiscsak hazugság marad. Az ember kamaszkorában (és többnyire később is, haláláig) mindenféle ideálokat, mindenféle szerelmeket elhitet magával. Szépíteni igyekszik köznapi tetteit. Ezt egyáltalán nem bűnbánóan mondtam, nem vagyok bűnbánó típus, mert úgy gondolom, hogy ma már az égvilágon semmit sincs okom szégyellni, még a rossz írásaimat sem. Természetesen jobb volna, ha mind nagyszerű lenne, de tény, hogy rettentő sok rosszat is írtam. Erkölcsi értelemben mégsem kell ma már szégyenkezni, azt se kell szégyellnem, amit őszintén megbántam. Ez volt verseskönyvem összeállításának legnagyobb emberi tanulsága, hogy az emberhez, ha eléggé könyörtelen magához, akkor a tévedései nemcsak hozzátartoznak, hanem olykor hihetetlenül hasznos erőforrások. Például: nem az az okos ember, aki azt mondja, hogy micsoda örült voltam, amikor Lukács Györgynek hittem, mert ezzel semmire sem jut. Hanem az az okos, aki megkérdi magától, hogy miért hitt benne? Mit

kapott tőle? És mi az, amin túl kell lépnie? Nemcsak Lukács, hanem a kommunizmuson például. Én tudom, ha nem írom meg a rákosista verseimet, akkor nem szégyellem magam, ha nem szégyellem magam, akkor nem vetem bele magam '56-ba, ha nem vetem bele magam '56-ba, nem csuknak le, ha nem csuknak le, nem lettem volna költő. Mert igazából ott dőlt el, hogy költő leszek és író, tehát hogy prózát is kezdek írni, meg publicisztikát, meg drámát később. Ott dőlt ez el, mert ott értek azok az élmények, amelyek egy irodalmárból író tudnak csinálni, ha szerencséje van.

Pedig „főállású” költő csak a börtönéveid előtt voltál, négy volt belőlük, ha jól számolok. Azelőtt semmi más nem írtál, csak verset. Ezekből a versekből egyébként ebbe a válogatásba alig néhány került be...

Kettő az első könyvemből, amelyet '53-ban adtam ki. Az '56-os kötetből vagy tíz.

Ennyi maradt fenn azon a rostán, amellyel hozzáfogtál a válogatáshoz?

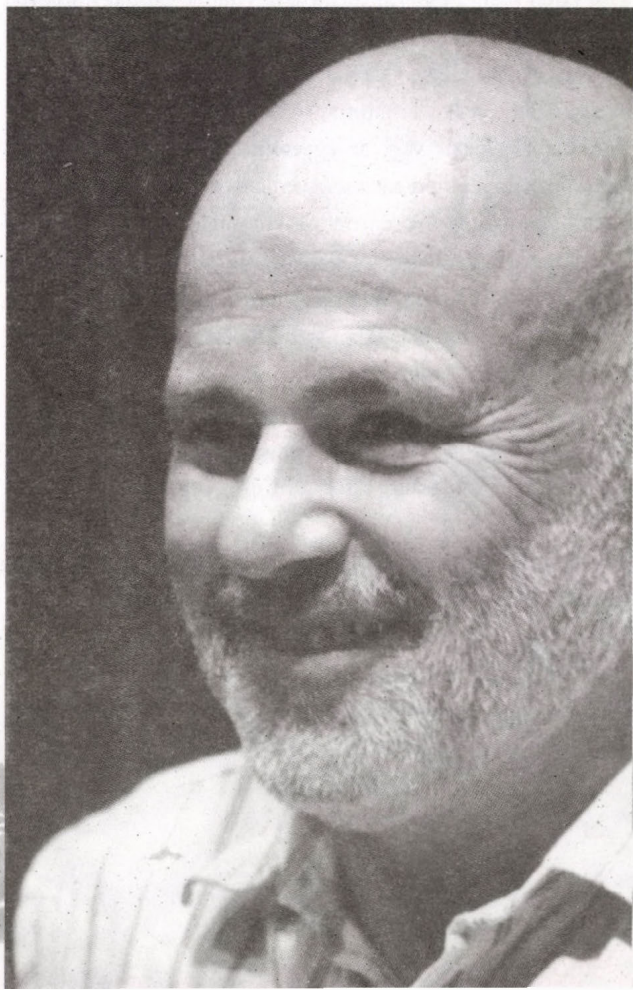
Igen, pontosan. Két okból voltak rosszak a verseim. Először is azért, mert hazugságokban hittem. Másodszor is, mert minden élményt versben akartam megírni. Olyan dolgokat is verses formába próbáltam préselni, amelyek üvöltöttek volna egy más megformálásért. Az embernek nem szabad alázkodni lenni az életben, ez a legrosszabb magatartás, de egy vonatkozásban az író feltétlenül legyen alázkodó: várja meg alázkodóan, míg a téma jelzi, hogy milyen formába óhajt beleömleni. Erre a börtönben jöttem rá. Tisztán emlékszem, hallgattam a sztorikat, a különféle férfias sztorikat, de a szenvedés történeteit is. Lehetetlen verset írni róluk. De talán meg lehet írni majd egy darabban ezt a sokféle acsargást és szenvedést és röhejt. És '65-ben, szabadulásom után öt évvel megírtam *A kiballgatás* című darabomat. Tehát erről a hosszabb távú készülési folyamatról nem tudtam lecsukásom előtt. Ezenkívül nagyon kevés igazi élményem volt. Én, aki olyan büszke vagyok arra, hogy a saját fejem után megyek, igazából, olyan árral úsztam, amelyet nem én találtam ki magamnak. Ebből a kollektív árból dugtam ki jobbra, balra, erre, arra a fejemet, olykor feltűnőbben, mint legtöbb kollégám abban az időben. De mégis, a főirány meg a fősodor adva volt.

Most az 1953-at megelőző időről beszélsz? Vagy így volt ez egészen '56-ig?

Ötvenháromig mindenképp, de azután is, mert furcsa módon bekerültem egy másik áramlásba, amit úgy hívtak, hogy pártellenzék. Én nem voltam párttag, de a pártellenzékhez csatlakoztam.

Mert kommunista voltál.

Mert kommunista vagy marxista voltam, de mindenképp kommunistának vallottam magam. Az egyik első börtönversem 1956 karácsonyán írtam a Fő utcában, ebben még így mutatkoztam be: „...és kommunista csak azért is.” Tehát a börtönben is kommunistának vallottam magam, bizonyítékaim vannak rá. De ha végiggondolom, mi már akkor is sokfajta kutyából álló farka voltunk. Már a forradalom idején különböztem sok akkori kommunista és Petőfi körös barátomtól és ismerősömtől. Tisztán emlékszem, hogy a legtöbben határtalanul megijedtek, amikor elkezdődött a lövöldözés Pesten. Én meg úsztam a boldogságban. Úgy gondoltam, hogy ha már egyszer a fegyverek kikerülnek az utcára, lehetetlen, hogy a nép behúzza a farkát és visszasétáljon egy kicsit jobban berendezett akolba. Persze tudtam, hogy ha lövöldöznek, akkor meg is halnak emberek, és ennek nem örül-

tem. Nem mondom, hogy gondtalanul lelkesített a fegyveres harc, mégis teljesen másképp reagáltam rá, mint akkori barátaim és ismerőseim túlnyomó többsége. Ez verseimből is kimutatható, azokból is, amelyeket kihagytam a könyvemből. Továbbra is összekötött ezekkel a barátaimmal, hogy mindnyájan kiábrándultunk Rákosiból, de a szocializmust vagy a kommunizmust meg akartuk menteni. Ebben az értelemben nem voltam különleges változat.

Miért a Rákosi-versednek, meg néhány hasonló másiknak köszönöd, hogy részt vettél a forradalomban? Amúgy nem vettél volna benne részt? Amúgy taszított volna a forradalom?

Nem, biztos, hogy nem taszított volna, és lehet, hogy enélkül is részt vettem volna benne. De a jóvátétel vágya mint indulat igen nagy ösztönző erő volt.

Mélyen szégyellted magad?

Hihetetlenül szégyelltem magam. De ez gyors fordulat volt. Megírtam, hogy amikor Sztálin '53 márciusában meghalt, akkor feleségemmel zokogtam a hitvesi ágyban, de alig három hónappal később már nagyon nagy örömmel fogadtam Nagy Imre kormányprogrambeszédét, és első ironikus versemet Rákosi ellen már '54 elején megírtam. Különösen nagy szégyen volt, hogy engem nemcsak becsaptak, hanem eszköze is voltam a becsapásnak. Hiába vigasztaltam magam, hogy voltak olyan akcióim, amelyekkel kiváltottam a kommunista ifjúsági mozgalom vezetőségének vagy az egyetemi pártszervezetnek a nevelői buzgalmát, mert azt a szégyenletes tényt semmiképp sem tagadhattam, hogy a fősodron belül fickándoztam, hogy hajlandó voltam elhülyülni, hogy a szó szoros értelmében buta voltam. Később rájöttem, hogy egyáltalán nem voltam buta, én eléggé okos voltam már akkor is, hogy szerénytelen legyek, hanem egyszerűen érdekemben állt butának lenni. Na most ez volt a szégyen igazi oka. Mert így elmehettem egészen Lengyelországig egy DISZ-küldöttséggel, megúsztam egy katonai tábor, József Attila-díjat kaptam 21 éves koromban.

Most azokról az évekről beszélsz, amelyek terméséből mindössze néhány verset tettél bele a kötetedbe...

Igen. Még kötetem sem volt, amikor ezt a díjat kaptam. Tíz versem jelent meg addig, és a díjat a Rákosi-versért kaptam.

Ez máig egyetlen állami kitüntetésed?

Igen, ezt lehet mondani.

És ebbe a Szögek című kötetedbe, amelyet ezek szerint verses kulcsregénynek is felfoghatunk, tehát aki ezt elolvassa, annak rólad minden fontosat tudni illene – a szégyellt verseid közül legalább egyet miért nem tettél bele?

Mert nem tekintem verseknek őket, és én a verseimet akarom kiadni.

Rossz versek, vagy nem versek?

Olyan rosszak, hogy már nem is versek. De nem akarom elzárni ezeket a nyilvánosság elől, és most írom *Versdokumentumok magyarázatokkal* című könyvemet, amelynek néhány fejezete megjelent már. Ebben ízelítőt adok rossz verseimből, a Rákosi-vers utolsó részét is közlöm, és a Sztálin halálára írott versből is bőven idézek. Írok egy könyvet arról, hogyan lehetséges, hogy megszülettek ezek a versek, és mi volt ezek társadalmi és emberi környezete. Én ezt a korszakomat nem akarom elhallgatni, de itt a verseimet gyűjtöttem össze, és biztos vagyok benne, bár most egyetlen cím sem jut eszembe, hogy jó néhány versben visszaemlékező módon benne van ez a szégyen vagy ez a kétségbeesés. Ebben a kötetemben egyetlenegy összeállítási elvem volt: hogy azok a versek legyenek benne, amelyeknek még ma is örülök. Márpedig rákosista verseimnek nem örülök, bár tudom, hogy utólag javamra fordítottam szörnyű tévedésemet. Ezzel persze nem állítom azt, amit Debreczeni József joggal marhaságnak nevez, és jogtalanul ad a számra, hogy az olyan ember, aki Rákosinak nem ugrott be, a Kádár-korszakban nem viselkedhetett rendesen. A tisztelt jobboldali publicisták így szoktak legyőzni: a számba adnak egy marhaságot, és aztán megcáfolják. Én valójában csak azt állítom, hogy engem a jóvátétel vágya hajtott, és ezért jól tudtam használni a tévedéseimet, viszont sokan azok közül, akik a Rákosi-korszakban el voltak tiltva, a kesztyűsebb kezű diktatúrában úgy érezték, hogy ők már letudták a maguk a szenvedésadagját, és jó lelkiismeretükre gondosan vigyázva kiegyeztek a Kádár-korszakkal. Ez nem érvényes mindenkire, mert például Mészöly nem egyezett ki. Hogy csak egy példát mondjak, lehetne több is, de elsősorban őt mondom.

Beszéljünk azokról az évekről, amelyekben – azt mondd – költővé kezdtél válni, amelyekben igazi verseket kezdtél írni, a börtönéveidről: amikor, ha jól tudom, WC-papírra írtad a verseidet különféle drótokkal meg más különös íróeszközökkel...

Nem, drótokkal nem lehet WC-papírra írni. Dróttal a falra karcoltam Verának, első feleségemnek a nevét. Letörtem a drótot, és a falra karcoltam, hogy „Vera”. Az nem vers volt. Így lett ez a drót „az önmagát megtagadó szolgaság”, így van valahogy a versben, ha jól emlékszem rá. Papírra ceruzaheggyel írtam, amit a házimunkástól kaptam, én meg felvágtam a sliccem bélést, és oda dugtam be. Amikor motozás volt, oda mégsem nyúltak annyira.

Meg egy ceruzahegy eléggé kicsi is.

Igen, és ezért szerelmes verseket kellett ihlenem a házimunkás számára. Ezt megírtam a börtönkönyvemben. A házimunkás egy munkából átképzett katonatiszt volt, aki nem is remélhette, hogy szabadulása után visszamehet katonának. Menyasszonya pedig orvostanhallgató volt. És hogy megtartsa munkássá degradálva is a menyasszonyát, szerelmi költészetet óhajtott magából kifejleszteni, de minthogy ezt magából nem tudta kifejleszteni, belőlem fejlesztette ki.

Azt akarod mondani, hogy a szerelmes versek, amelyeket a kötetedben olvastam, a házimunkás megrendelésére születtek?

A házimunkásnak írt szerelmes versek nála vannak, nekem nincsenek meg. Vécépapíron odaadtam neki őket, és megszűnt velük a kapcsolatom. Szerencsére jó neve volt a menyasszonynak, valami Márta vagy Klára, tehát könnyű volt rá rímelni, úgyhogy ontottam a költeményeket, és közben lett egy ceruzahegyem. Később a Gyűjtőfogházban már fordíthattam, tehát ott már volt ceruzám. Ott már féllegálissá vált az írás. Már a börtön előtt is írtam néhány verset, amelyet még ma is szeretek. Nagyon keveset, de írtam. A börtönben azonban... ott megismerkedtem a szenvedéssel. A börtönben a versírás azt bizonyította, hogy meg tudom őrizni magam. Az is serkentett, hogy kicsempészhetem a verseket a feleségemnek.

Ezek a versek nagyrészt szerelmes versek...

Igen, az ember a börtönben rettentő szerelmes tud lenni. A kielégülésre még remény sincs, és nemcsak a testi kielégülésre, erről most nem is beszélek, mert ez természetes, hanem bármiféle együttlét okozta kielégülésre. Vegyük a beszélőket. Ott a rab áll a rács egyik oldalán, a másikon áll a látogató, és a smasszer üvölt, hogyha nem ért egy mondatot.

Mert a smasszernak értenie kell minden szót?

Elvben értenie kell. Voltak tapintatosabbak is köztük, de a többségre a tapintatos jelző nem volt alkalmazható. Tehát itt kettős állandó ihletforrás működött, egyrészt a vers bizonyíték volt, hogy az vagyok, aki vagyok, nem hagyom magam megtörni, a másik, hogy erről meggyőzzem a feleségemet is. Ez a két lelki szükséglet állandó költői állapotba helyezett. A kötetbe tizenvalahány verset vettem fel, de jóval több mint százat írtam, köztük négy hosszú elbeszélő költeményt. Verseim közül legalább húsz megjelent a Kádárkorszakban kiadott köteteimben. Ez termékeny állapot... a költészetre különben serkentően hat, ha az embernek az az érzése támad, hogy megmentheti az önkifejezés. És az erőfeszítés, amelyet az önkifejezés termékének célba juttatása megkövetel. A verset először meg kellett írnom, vagyis érzéseimet papíron kellett objektívnom, aztán ki kellett dobnom a kiblibe a telefirkált papírt, hogy meg ne találják, akár zárkai motozás alkalmával, akár azért, mert valami spicli beköpte.

Te kidobtad ezeket a verseket?

Kidobtam, és ha olyasvalaki szabadult, akiben bíztam, akkor újra leírtam.

Mert mielőtt kidobtad, meg is tanultad...

Leírtam, megtanultam, kidobtam. Volt, hogy nyolcvan vers volt a fejemben egyszerre. Még a sorrendet is be kellett tanulnom. Amikor valaki szabadult, akkor leírtam, és akkor kicsempésztek. Volt ott egy orvos, egy fogorvos őrnagy, teljesen váratlanul azt mondta, hogy hajlandó kivinni a verseimet, és én ezzel a lehetőséggel is éltem. Sajnos megtiltotta nekem, már a rendszerváltozás után, hogy eláruljam a nevét.

És a cellatársaid tudták, hogy verseket írsz, amelyeket aztán megtanulsz?

Sok versemet ismerték, és sokszor ki is derült, hogy ki a be-sűgő. Például egyszer írtam egy verset, de még nem tudtam teljesen megtanulni, ezért séta előtt az ajtóra ragasztott házi-rend mögé dugtam. A sétán egyik zárkatársamat magához in-tette az ő. Mihelyt a sétának vége lett, és visszaértem a zár-kába, kiszedtem rejtekhelyéről a papírt, majd szétéptem és bedobtam a kiblibe. Öt perc múlva hipist tartottak.

Az mit jelent?

A hipis testi motozással egybekötött zárkakutatást jelent. Úgy kezdték, hogy letépték a házirendet. Ilyen ostobák vol-tak, egykettőre elárulták a spiclit.

Ezt a verset már sosem tudtad rekonstruálni?

De rekonstruáltam, és újra leírtam. Érdekes volt, hogy amikor látták, hogy nincs a vers a házirend mögött, páratlan tombolás-ba kezdtek, páratlan motozásba, feldúlták a szalmazsákokat, még a kiblibe is benéztek, de ott rengeteg minden egyéb is volt, oda azért nem nyúltak be. Meg amúgy is apróra téptem a papírt. Tehát ilyen élményeim vannak. És van még egy verseimmel kapcsolatos élmény, amikor Földes belügyminiszter-helyettes látogatott a zárkába... Ő nagyon nagy forradalmár volt abban az értelemben, ahogy mi nagy ellenforradalmárok voltunk. Üvöl-tözött egy sort jobbra-balra, állítólag vigyázzba se jól álltam.

Meg, ahogy tudom, folyton vigyorogtál.

A börtönparancsok is bent volt. Azt mondja: Hallom **Eörsi**, maga engedélyt kért, hogy írhasson. Tisztelettel jelentem, engedélyt kértem, mondom. Erre megkérdezte, hogy miért adjon nekem engedélyt? Mondom, azért adjanak engedélyt, mert ha van engedélyem, ellenőrizni tudják, hogy mit írok, ha meg nincs engedélyem, nem tudják ellenőrizni, mért akkor a szöveg a fejemben van. Na, azt mondja, mondjon el egy ver-set. És akkor elmondtam a *Mióta nem vagyok veled* című, Markó utcában írott versem egy sokkal hosszabb változatát, mint ami a kötetben van:

Mióta nem vagyok veled,
a halott földre hó esett.

A friss sírokra, mint virág,
szirom szállt, égi tisztaság.

Dehogy virág – világcsalás
volt idén minden havazás.

Fekete lett volna való,
s fehérét hazudott a hó...

Ezt elmondtam végig nekik. Földes szó nélkül megfordult és kirohant a zárkából, mögötte a parancsnok. Iszonyatosan fel-dühítettem őket. Ez egy olyan vers, amelyből világos a ma-gatartásom, de nincs benne olyan szó, ami paragrafusba üt-közik. Erre azért mindig vigyáztam. Általában véve ebben különböztem hazánk legnagyobb jellemeitől, mondjuk Petőfi Sándortól vagy Angyal Istvántól. Őket egyáltalán nem érdekelte, hogy belehalnak-e gerinces tartásukba. Én meg megpróbáltam radikális lenni, és kifejezni a véleményemet, de úgy, hogy mégis életben maradhassak.

Mert valamiért szeretsz élni...

Valamiért nagyon szeretek élni. Különben egész börtönma-gatartásomra jellemző, amit a hatvanas években valamikor így fejeztem ki:

Szabadság, szerelem,
bekapnám mindkét horgot,
csak e kettő kell nekem,
a tömegsírról szívesen lemondok.

Szóval valahogy így próbáltam ezt a dolgot megszervezni a magam számára.

Ez valószínűleg ostoba kérdés, olyan ember kérdése, aki-nek fogalma sincs róla, milyen a börtön. Téged vigasztalt a tudat, hogy jó verset tudtál írni?

Nagyon. Egyszerűen értelme lett az egésznek. Én nagyon fé-lek erről beszélni, mert jogos a félelem, hogy az ember utó-lag stilizál. Tehát utólag szebbé, okosabbá és főleg tudato-sabbá festi magát. Mégis az az érzésem, hogy nem túlzok, ha azt mondom: bekerülesem első napjától tudtam, hogy itt fog eldőlni az életem. Iszonyatosan kell figyelnem magamra is, másokra is, meg mindenre, ami történik. Persze a hozzám hasonló alkotóknál a figyelés mindig aktív is, és az aktivitás egyik lehetséges megnyilatkozása az írás. Más megnyilatko-zásai a viták vagy a bolondozások.

És miért vigyorgtál mindig a foglárók arcába, vagy hogy mondják ezt, a smasszerek arcába?

Már akkor is volt az alkatomban valami olyan energia, amit börtönkönyvemben biológiai optimizmusnak neveztem. Valóban öröm, hogy kint süt a nap, egyszer láttam havat a háztetőn, ennek nagyon örültem. Ha hó van, akkor síelni is lehet. Ezt nem tudják megakadályozni. Ha a nap sütött, annak is örültem, nem örültem viszont annak, hogy bedeszkázták az ablakot, hogy ne lássuk a napot. Egész egyszerűen azért vigyorgtam, mert jól éreztem magam ott is a bőrömben. Aztán észrevettem, hogy ez iszonyatosan dühíti az őreket. Ettől kezdve ezért is vigyorgtam – azt találtam ki, hogy úgy teszek, mintha teljes erőmből visszafojtanám a nevetésemet. Nem találtam őrt, aki ettől nem örült meg. Ők is börtönben töltötték életüknek legalább a felét, rossz emésztésű emberek voltak, télen-nyáron egyenruhában kellett járniuk. Este hazamehetek ugyan a feleségükhöz, de szerintem ezt is rettenetesen unták. Szolgálat közben azzal vigasztalták magukat, hogy legalább a rabokkal szemben fölényben vannak. Hiszen szabadok. És miben áll a szabadság? Például abban, hogy lehet szerelmi életük, örülhetnek kisgyerekeknek – egyáltalán abban, hogy hazamehetnek. Mi pedig naponta 24 órára be vagyunk csukva. És akkor találunk egy hápsit, aki állandóan vigyorg.

Mit reméltél ettől a magatartástól?

Hogy jól érzem magam tőle. Győzők. Ez egy szörnyű tulajdonság...

Vagy legalábbis nem győznek le.

Nem győznek le, tehát győzők. Mert ők csak akkor győzhetnek, ha legyőznek. És ezért még fegyelmet sem adhatnak. Mert nem hangosan röhögtem, hanem magamban vigyorgtam, olykor nem is provokációból, egyszerűen sütött a nap.

A szabadulásod 1960 augusztusában – tudom az *Emlékezés a régi szép időkre* című kötetedből – ehhez képest valami örületes zuhanás volt, mert egy ennél sokkal szomorúbb világba vezetett.

Említettem már, hogy verseskönyvem összeállítása közben átnéztem teljes életemet. E tevékenységem legnagyobb tanulsága az volt, hogy írói és emberi sorsom, társadalmi elhe-

lyezkedésem abban a három-négy évben dőlt el, 1960–63 között. Igazából azt mondhatnám, hogy ez volt életem legkeserűbb időszaka. Legalábbis írói életemé.

Én eddig valahogy úgy képzeltem ezt, hogy számotokra a szabadulásig tartott '56, akkor ért véget a forradalom, amit a börtönben tovább lehetett élni, kívül nem.

Igen, ez nagyon fontos. Mindenki abba az országba óhajt visszatérni, amelyet elhagyott. Én egy ellenálló országot hagytam ott, és egy együttműködő országba tértem vissza. Felmerült tehát a kérdés, hogy mi a fenének ültem én akkor? Vagy miért halt meg Angyal István barátom? Egyáltalán mire jó ez a rengeteg szenvedés, ha itt mindenki jól megván? Már sokszor elmondtam, de még egyszer elmondom: elmentem a Palatinus strandra, és ott hulahoppoztak a lányok. Gyerekcsináló mozdulatokkal pörgettek a hasuk körül egy karikát. Hát azért halt meg annyi ember, hogy ezt most csinálhassák? Mert Rákosi alatt nem csinálhatták volna. Szerintem még fel is jelentették volna azt, aki a saját fürdőszobájában egyedül hulahoppozik. Börtönélményeimmel a hátam mögött nem tudtam örülni a szabadság eme bimbóinak. És ez látszott rajtam, és elszigetelt egykori társaságomtól. Mielőtt becsuktak volna, a fiatal írók körének egyik központi figurája voltam. Négy évvel később egyszerűen senki sem akart tudni rólam, régi barátaim sem. Nagyon sokáig nem értettem ennek okát. Hiszen én nem sokat változtam, a humorom sem gyengült jelentősen a börtönben, nem lettem sokkal kellemetlenebb – most már elég kellemetlen tudok lenni, de akkor még egyáltalán nem voltam kellemetlen. Mostanában jöttem rá helyzetem megváltozásának okára. Abban az időben az írók már felkészültek a rendszerrel való kiegyezésre. A Rákosi-korszaktól eltérően még csak dicsérniük sem kellett a rendszert, elég volt, ha nem írtak ellene. Kádárnak az a mondata, hogy aki nincs ellenünk, az velünk van, az írókra is vonatkozott. Néhány tabutéma kivételével bármiről lehetett írni. Később ez odáig fajult, hogy valaki nyugodtan lehetett antikommunista is, csak azt nem írhatta le, hogy ő antikommunista.

És te elítéled (vagy elítélted) ezt a magatartást?

Nem. Én megpróbálom most ezt leíró módon vázolni, ítélet nélkül, de nyilván van benne ítélet, az az ítélet van benne,

amit te, meg a tisztelt publikum ki fog hallani belőle. Ahhoz, hogy egy ilyesfajta kiegyezést végre lehessen hajtani, jó lelkiismeretre van szükség. Az írók mindig nagyon vigyáznak arra, hogy jó legyen a lelkiismeretük. Ehhez elmélet kell. És az elmélet maga magát kínálta. Költő nem politizál. A Rákosi-korszakban kötelező volt néha letenni a garast. Most nem kötelező. Akkor hát ne politizáljon. Ez persze kész hülyeség. A költő a saját érzéseit meg az indulatait formálja meg – és ha történetesen politikai indulatai vannak, akkor ezeket kell megformálnia. Egyébként a költészetben ez nem politizálásként, hanem az igazságvágy megnyilatkozásaként jelentkezik. Ki merné azt mondani, hogy Vörösmarty és Petőfi, Heine és Shelley rossz költők voltak? Milyen elmélet az, amely az igazságtalanság miatt érzett dühöt kiiktatná a költészet ihletforrásai közül? Mégis efféle elmélet harapódzott el a hatvanas években, és ennek alapján mondták, hogy verseim elavultak. Akkor mondatott ki rólam az ítélet, hogy én modern értelemben egyáltalán nem vagyok költő. Én ugyanis teljességgel képtelen voltam erre a fordulatra. Nem azért voltam képtelen rá, mert jobb vagyok nagyszerű kollégáimnál, hanem mert nekem más élményeket kellett feldolgoznom. Én négy éven át végigcsináltam a megaláztatás napi rítusait, felkötötték a barátomat, más ismerőseimet is... Nagyon jellemző, hogy ilyen szerelmes verset írtam a szabadulásom után:

Hunyt szemmel csókolom szemed,
hogy ne lássuk megalkuvásunk.
Egyáltalán semmit se lássunk,
s elfogadjuk a percekét.

Tehát ez a magatartás jellemzett szabadulásom pillanatában. Ez a nem politikai vers azt mondja ki, hogy ha akár egy perc is jól szeretném érezni magam, be kell hunynom a szemem. Hogy ne lássuk megalkuvásunk. Az efféle beszéd az akkori irodalmi közvélemény és közízlés szerint tűrhetetlen politizálás volt. Nagyon meglepett, hogy amikor a füzetemet átnéztem, egész sereg olyan verset találtam ebből a korból, amelyet nemcsak nem publikáltam, hanem el is felejtettem. Ebbe a kötetbe felvettem néhányat közülük. Olyan mértékben abszurd volt, hogy ilyen verseket írok, hogy senkinek sem mutattam meg, és magam is elfeledkeztem róluk. Szerintem ezek az évek napról napra vagy hónapról hónapra növelték a szakadékot köztem és régebbi barátaim, az egész irodalmi közvélemény, közízlés és közakarat között, olyannyira, hogy bár egyáltalán nem törekedtem erre, kijelentkeztem a

számon tartható írók sorából. Mai szemmel kifejezetten jónak látom ezeket a verseket, és nagyon reménykedem a jövőjükben. Nem mintha nekem nem lenne akkor majd mindegy, ha már nem vagyok, hogy olvassák-e őket... De most semmiképp sem mindegy, hogy úgy érzem: nem kell utólag megbánnom a saját külön utamat. Ebben az időben, a hatvanas évek elején kezdtem úgy érezni, hogy én itt vagyok, az irodalmi élet pedig ott van.

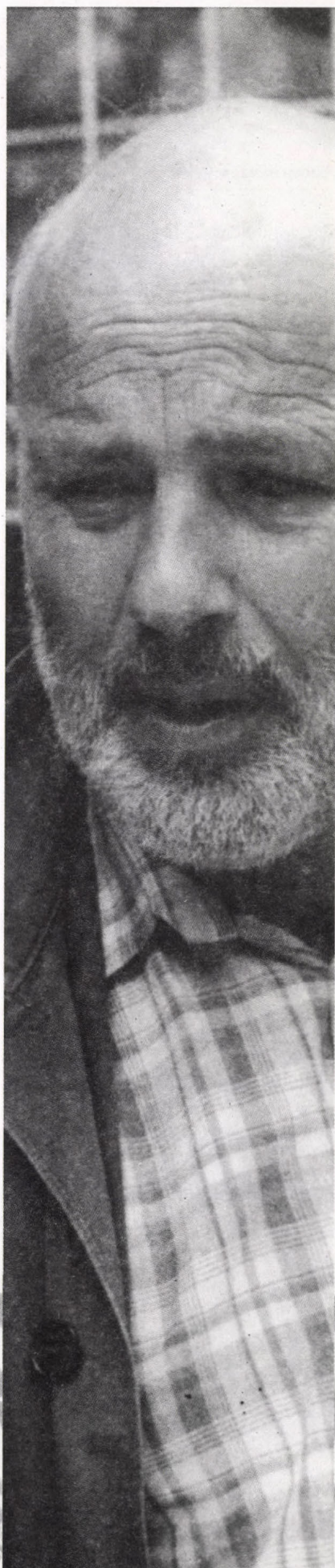
Biztos vagy benne, hogy az irodalmi élet egy helyen volt? Nem élhettek át mások is hasonló élményeket és érzéseket, mint te?

Volt még egy másfajta, félig-meddig engedélyezett politikai költészet, melynek legtehetségesebb művelője Ladányi Mihály volt. Az ő líráját az az érzés táplálta, hogy itt terjedni kezd a jólét, de nem egyenlő mértékben, tehát a szegények még szegényebbek lesznek, és növekszik az igazságtalanság... Ezt fejcsóválva engedélyezték, mert volt benne valamiféle kommunista pátosz. Az én verseimben viszont már nem volt ilyesmi. Irónia volt bennük, amit a hatalom sohasem bír elviselni. Én mindig nagyon baloldali voltam, sőt a mai napig az vagyok, de a megkívánt kommunista taglejtésekről leszoktam. Egyébként lehet, hogy másoknak is voltak kiadatlan kézírataik, például Kuczkának biztosan voltak közölhetetlen politikai versei. Ő még csak le sem adta őket. Én mindig kísérleteztem, hogy rajtam ne múljon, és aztán a legtöbb verset vissza is kaptam. Egyszer csak megfogalmazódott a verdikt, az ítélet, Nemes Nagy Ágnes fogalmazta meg. Ezt mondta: „Tudja, maga jó verseket ír, de maga mégis Freud előtti költő.” Megkérdeztem tőle, hogy ez mit jelent? Nemes Nagy Ágnes azt felelte, hogy verseimről Lessing jut eszébe. „Ágnes – mondtam neki sugárzó arccal –, sose hittem volna, hogy éppen maga ekkora elismerésben részesít!” Láttam, hogy elsárgul, mérgében. Ez Szigligeten történt. Pontosan tudtam, hogy ő mit állított ítéletével. Lessing okos moralista, sőt mi több, nagy esszéista is, de mint költő... Szerintem egyébként zseniálisak az epigrammái. Éreztem Nemes Nagy Ágnes ítéletében a sértés vágyát vagy az igazmondás vágyát, ez most teljesen mindegy, és tudtam, hogy sose fogom elfogadni – nem is az ítéletét, hanem ennek indítékait. Különállásomnak van egy még viccesebb és számomra még fontosabb dokumentuma. Találkoztam egyszer Weöres Sándorral 1970-ben, és Weöres Sándor nem is a verseimről beszélt, hanem azt mondta, hogy „Pistám, minden héten elolvasom az

Élet és Irodalomban a publicisztikádat.” Én zavarba jöttem, hogy ilyen nagy költő dicsér... ezt igazán nem szoktam meg. Ezt hebegtem válaszképp: „Nagyon örülök, hogy tetszik...” Ő erre ezt felelte: „Nem tetszik! Elolvasom!” Igazából sose kaptam ennél boldogítóbb elismerést. Nem tetszhetett, mert publicisztikám is annyira politikai, annyira baloldali, annyira polemikus, annyira más volt, mint ő. De azért, hogy mégis mindig elolvasta, úgy gondoltam, hogy elismeri írásaim színvonalát.

Szerintem nemcsak az lehetett a te írásaidal Weöres „baja”, hogy túlságosan politikaiak, polemikusak, baloldaliak, hanem hogy túlságosan intellektuálisak és „földhöz ragadtan” racionálisak, hogy minden műved racionális...

Nem minden művem, tudnék nagyon sok verset mutatni, amelyet nagyon erős érzések éltetnek. Ettől függetlenül egyetértek Brechtel, akit nagy örömömre szintén nem fogadnak el költőnek nálunk. Szerinte a gondolkodás lehet olyan alapvető szenvedély, mint a halálfélelem vagy a szerelem. Brecht sok versén kívül a *Galilei*-vel próbálta ezt bizonyítani, én sok versemen kívül a *Lukács*-darabommal. Igazad van abban, hogy én gyakran írtam olyan verset, amelyet Magyarországon az irodalmi közvélemény nem fogad el költészetnek, de amely Németországban költészetnek számít. Ott megvan ennek a hagyománya. Az imént Lessing nevét említettem, de beszélhetnénk Goethe és Schiller epigrammáinak, sőt filozófiai verseinek hihetetlen gondolati mélységéről is. Az újabb korból Brechtet említettem, de mondhatam volna a ma élők közül Enzensbergert, aki a világtörténelem jellegzetes figuráiról kötetnyi verset írt, amelyek egy-egy esszé sűrűtményei. Ilyesmi Magyarországon nemigen születhet. Gondolati kultúránk hagyományosan szegényes, kulturális tájékozódásunkban túlteng a provincializmus. Magyarországon a nagy költők iszonyatosan okosak voltak, senki sem volt olyan okos Csokonai korában, mint Csokonai, nem hiába hajtogatja kedvelt hőse, Tempefői, hogy „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon.” Adyhoz fogható okos ember pedig egyáltalán nem született erre a tájra, de verseiben a metaforák hihetetlen özőnével megpróbálta eltakarni nagy eszét. Ez szerencsére nem mindig sikerült neki. „Sosem tudott az igazsághoz / Igazunk minket eljuttatni” – tehát nálunk nem a hazugság rekeszti el az utat az igazsághoz, hanem a mi kis partikuláris provinciális igazságaink. Ilyesmit csak nagyon okos ember írhat. Tudom persze, hogy Csokonai vagy Ady nagy példája nem segíthet a verseimen, ha rosszak. Arra azonban idicibálhatom őket tanúnak, hogy az ész, a gondolkodást és az intellektuális képességet csak nyavalyás tudatú országban lehet szembeállítani a költői tehetséggel. Aczél György egyszer azt mondta nekem, hogy azért nem lehetek soha igazán nagy író, mert túl okos vagyok. Azt feleltem neki, hogy én mindig nagyra voltam az eszemmel, de sosem hittem, hogy okosabb vagyok Adynál. El kellett volna neki magyaráznom azt is, hogy illet csak a mi isten háta mögötti szemléletünk mondathat valakivel. És még ki mindenkinek kellene elmagyaráznom ezt! Magyarázom is, de tudva, hogy minden hatás nélkül. Ezt most nem panaszból mondom, nem valamilyen jobb besorolásért könyörgök, mert ha megkérdeznék tőlem, hogy kinek az életművét szerettem volna megírni a ma élők közül, azt mondanám, hogy **Eörsi Istvánét**. Nem mintha jobb

volnék mindenkinél, csak azt állítom ezzel, hogy meg vagyok elégedve az úttal, amelyet bejártam, és tudom, hogy ha más életművét írtam volna meg, akkor más utat kellett volna bejárnom.

Azonos vagy vele...

Azt gondolom, hogy azonos vagyok azzal, amit írtam, a rosszban is, talán a jóban is, és ezt részben annak a grandiózus taktikának köszönhetem, hogy életpályámról írva sohasem taktikázom. Így hát minden félfasiszta pernahajder, vagy mondjuk az általam bíralt politikusok zugprókátorai a saját írásaimból merítik anyagukat a leleplezésemhez. *Versdokumentumok magyarázatokkal* című készülő könyvemben sztálinista verselményeimet is elemzem, így hát magam szolgálatok anyagot azok számára, akik szívesen írják le, hogy nem is vagyok író.

Amikor betiltották a köteteidet – két versesköteted jutott erre a sorsra –, milyen indokkal tették? Az '56-os köteted betiltása nyilván „börtöntöltelék” voltoddal függött össze...

Az indokot nem közölték velem, nem is közölheték, mert akkor én már ültem. Előbb tiltották be engem, és azután a verseimet. Az volt a címe a kötetemnek, hogy *Ütni az ördögöt*. Kapott egy bírálatot a fantasztikus emlékezetű Imre Katalintól, *Ütni az ördögöt* címmel írta az *Élet és Irodalomba*, habzó szájjal gúnyolódott, és választól sem kellett tartania, mert akkor már ültem. Nagyon érdekes írás, néha elolvasom.

Ez a köteted még '56-ban, de már a forradalom után jelent meg?

A forradalom után. Abody Béla volt a lektora, és Hegedűs Géza a Magvető igazgatója. Az ő bátorságuknak köszönhetem, hogy megjelent a könyv.

Abban a pár napban, amikor te még szabad voltál?

Nem. Én a börtönben hallottam, hogy megjelent a könyvem, és aztán rögtön... vagy az is lehet, hogy a megjelenést egyszerre közölték a betiltással, mindenesetre Vera megkapta a szerzői példányokat. Hadd említsem meg, hogy Simon bácsi, aki a Magvető Kiadónak és később az Európa Kiadónak volt a fullajtárja, eldugta a szét nem küldött recenzi és kötele

példányokat, és amikor szabadultam, behívott a sufniájába, és suttogó hangon megkérdezte, hogy szükségem van-e rájuk. Így aztán könyvemből tudtam adni a barátaimnak. Ezt Simon bácsinak köszönhetem. Azért mondom ezt, mert akkor tájt nem volt sok Simon bácsi Magyarországon. Simon bácsira nem hatott különösebben a megfélemlítés légköre. Hanem az hatott rá, hogy ültem, és hogy a könyvemet betiltották. Remélem él még, és valaki visszamondja neki ezt, de attól félek, nem él már. Mert nálam vagy húsz évvel idősebb volt, így hát kilencvenéves lenne most körülbelül.

És a másik kötetedet, a *Különreményt* miért tiltották be a hetvenes évek elején?

Ezt igazából nem a versek miatt tiltották be szerintem.

Pedig sok börtönversed is megjelent benne.

De benne volt a *Huligán Antigóné* című darabom is. Ez egy '68-as szellemiségű darab, nagyon szeretem az alapgondolatát, de ha újra kiadnám, alaposan ki kellene javítanom. Arra fut ki ez a tragikomédia, hogy Antigóné ma nem halhatna meg. Mert ha valakinek ilyen magas rangú nagybátyja van (az én darabom Kreónja főbíró), akkor azt becsukják a diliházba, és elsimítják az ügyet körülötte. Ez a darab a kádári konszolidáció igen heves bírálata. És ezenkívül volt a kötetben négy-öt olyan börtönvers, amit szintén iszonyatosan utálhattak. Betiltották tehát, de erről nem tudtam semmilyen hivatalos értesítést szerezni. Csak tapasztaltam, hogy nincs a könyvesboltokban. Aczél Györgyhez is felmentem, minden-hova szaladgáltam, hiába.

Titokban tiltották be?

Titokban tiltották be, mert senki nem szeret aláírni cenzori rendszabályt. Az Írószövetség '71-es közgyűlése, a bátyámmal kikeresttem az idevágó paragrafust...

Ő jogászprofesszor volt, Eörsi Gyula...

Jogászprofesszor volt, később az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora. Kikereste nekem az államigazgatási törvénycsomagból a törvényt, amely arról rendelkezett, hogy az államigazgatási intézkedések által érintett személyeket írásban kell értesíteni erről az intézkedésről, és okairól. Egy példával

élve: ha az állam nem vesz át valamely megrendelt árut, akkor ezt írásban meg kell indokolnia. Én az Írószövetség közgyűlésén ismertettem e törvényt, és azzal példálóztam, hogy ha tőlem almát rendel az állam, és ezt az almát a hatóságok nem veszik át, akkor írásban kell közölniük, hogy azért nem veszik át, mert rossz minőségű, vagy rothadt. Nem arra kértem az Írószövetség vezetőségét, hogy eszközölje ki könyvem betiltásának hatálytalanítását; csak azt érje el, hogy értesítést kapjak a tiltásról és okairól. Szerintem ez volt 1956 után az első nyilvános ellenzéki felszólalás. Darvas József, az Írószövetség elnöke zárszavában ki is tért rá. Könyvemet még nem olvasta, de annyit mondhat, hogy egy könyvért nem kockáztathatja az Írószövetség és a kormány közt nagy nehezen kialakult jó viszonyt, mely az íróársadalom elementáris érdeke. Vagyis bejelentette: annak érdekében, hogy jobban védhesse az írók érdekeit, egyáltalán nem védi ezeket.

Mikor találtad fel magad mint E. I. önkéntest?

A hetvenes évek közepe táján.

És miért nevezed magad önkéntesnek?

Azért, mert úgy éreztem, hogy ez a szerep, amelyikbe belekeveredtem, sorkatonától nem várható el, mert csak önkéntesen vállalható. Ez a kifejezés szinte szinonimája a partizánnak. Ez eddig nem jutott eszembe, most jutott eszembe, hogy E. I. partizánt is írhattam volna, de az „önkéntes” kifejezés sokkal jobb. Benne van, hogy önként vállaltam ezt a szerepet, és talán az is beleérezhető, hogy igazából nem örülök neki. Megírtam az első ilyen verset, és akkor még nem is sejtettem, hogy több ilyen is írok.

Hogy máig írod őket?

Erre akkortájt nem gondoltam. Igen, ma is írok önkéntesverseket. Főként amikor a piacgazdaság kegyetlen oldaláról írok. A nemzeti eszme bohócai szívesen hajtogatják, hogy a piacgazdaság valamilyen szörnyű idegen külföldi összeesküvés. Én viszont azért esem kétségbe, mert a jelenlegi struktúrák növelik az egyenlőtlenséget.

Annak az egyenlőtlenségnek, annak a piacgazdaságnak a kegyetlenségeiről írsz egyébként, amelyet magad is akartál, és máig akarsz.

Természetesen. Miközben a piacgazdaság aszociális tendenciáiról beszélek, egy percre sem felejttem el, hogy a plurális demokrácia összehasonlíthatatlanul jobb, mint bármilyen diktatúra. Csakhogy én az egész Kádár-korszakban abból merítettem erkölcsi erőt, hogy elutasítottam a lelkendezést a kisebb rosszért. Most sem fogadom el jónak a kisebb rosszat. Ez indokolja E. I. önkéntes fellépéseit. Ezért aztán sokan, akik hasonlót akarnak, mint én, életidegennek és fantasztának gondolnak.

Azt akarod mondani, hogy eszmetársaid szerint nem kell a bajokról, a kellemetlen dolgokról, a szörnyűségekről, az ellentmondásokról beszélni?

Az ellentmondásokról szerintük is beszélni kell, de elsősorban nem a piacgazdaság rossz következményeiről. Nekünk most egyelőre meg kell teremteni a piacgazdaságot, és aztán foglalkozhatunk a hibáival. És ebben van is igazság. Ezzel nem is vitázom, de aztán leülök a tévé elé, eszem a jó kis sonkás kenyeremet, és látom, hogy egy anya tartja a gyereket a karjában, és a gyerekre száll a légy, és az anyának annyi ereje sincs már, hogy elhessentse, pedig a gyerekek a szemére száll a légy. És akkor úgy gondolom, hogy én bizony ezt a kenyeret végigeszem. Semmi értelme nincs, hogy abbahagyjam. Utána látom, hogy miniszterek tanácskoznak az eritreiai háború folyamányairól, és mindegyik sápiózik. Emlékszem, John Majorról nem tudtam levenni a szemem, mert úgy vágott az inge, mint senki más az egész világon. És ezek a legyek és ez a fehér ing együtt egy tévéadásban, egyperces szünettel, engem felkavart, és gondoltam, megírom. Megírom, de ez önkéntes feladat megint. Ezért nem tudom abbahagyni sem. Nem csak ezért, hiszen vannak más témák is, amelyekben az ember önkénteskedhet kedvére. Igazából az a rettenetes szerencse ért engem, hogy gyerekkoromban folyton meg akartak ölni zsidó származásom miatt. Ezt azért tudom most szerencsének nevezni, mert túléltem. És kialakult bennem egy univerzális együttérzés az üldözöttekkel, a nyomorgókkal szemben, és ez gyakran üdítően ellensúlyozza racionális alkatomat, mert ez áttör a racionális gondolkodás béklyóján is. Én soha életemben nem helyeselném a piacgazdaságot, ha tudnék valami jobbat, ami működőképes is. Kénytelen vagyok helyeselni, mert nem tudok jobbat. Úgy gondolom, hogy ez működhetne jobban is, sőt voltak is már időszakok, amikor jobb, amikor szociálisan érzékenyebb volt. De aztán kétségbeesem a legyek miatt. Azért ülnek olyan tartó-

san a csontsovány arcokon, mert nincs tápértéke a vérnek, nem tudnak jóllakni, és még azok a szerencsétlen legyek is éhen halnak. Ezek a cecelegyek, nem a mi kis szelíd legyeink. Ezek a sivatagi meg trópusi legyek. Mindennél borzalmasabb, hogy már ezek is elerőtlenedtek, mert nem tudnak jóllakni az éhenhalókon. És ez ellen nem tudok ésszerű stratégiát felvonultatni, és ezért dobom sutba ilyenkor logikai apparátusomat, mert semmire sem megyek vele. Vagy azért nem tudok semmit megoldani, mert műveletlen vagyok, és ehhez végképp nem vagyok elég okos, és az indulat elsodor, és akkor önkénteskedem az indulataimmal, és közben azt gondolom, hogy ezt jól teszem, mert az ellen is lázadni kell, amire nem tudok orvosságot. Ez önkéntes szerep megint. Ezért gondolom, hogy amíg írogatok a nap alatt, addig az önkéntes szerep nem fog teljesen elhagyni.

Tudsz arról, hogy a legszebb, leghatásosabb, legtorokszorítóbb verseid a halálról szólnak? A feleséged haláláról, az anyád haláláról, a barátod haláláról. És tudod-e, hogy aki olvassa, az úgy érezheti, hogy te a saját majdani halálodon is gondolkodsz ilyenkor? Vagy ez csak beleérzés, belemagyarázás?

Egyszerűen nem tudok erre felelni. Valószínűleg belejátszik ennek a tudata, de azokban a verseimben, amelyekben mások halálát leírom, főként ha azok a mások fontosak voltak nekem, akkor a hozzájuk való viszonyom, a távozásukhoz való viszonyom, sőt a távozásuk folyamatához való viszonyom az, ami engem a leginkább foglalkoztat, költőileg és emberileg, főként ha felvetődik a felelősségem. Hogy milyen részem volt az életükben, halálukban. Ez valószínűleg az öregedéssel van kapcsolatban, hogy az ember a saját halálát is érzi, azt, hogy nyomul előre. Lukács mindig azt mondta, hogy ő Epikurosszal tart, aki szerint nincs közünk a halálhoz, mert amíg mi itt vagyunk, a halál nincs itt, és ha a halál itt van, akkor már mi nem vagyunk itt. De hát ez csak a magunk halálára vonatkozik, mert amikor Gertrúd néni, Lukács felesége meghalt, akkor Lukács majdnem utánahalt a szó szoros értelmében. Tehát a halál egyre többször foglalkoztat, mert ha nem is írok közvetlenül a saját halálomról, minden halál közelebb hozza ezt, mert minden halállal elhal valami, ami az én életembe belefolyt. Akár a barátaim, akár egy színész, egy kaposvári színész, akiről szintén van a kötetben egy versem. Írtam a hetvenes évek végén egy nyolcsorost:

A heverő köveket már
félek elmozdítani,
hátha alattuk halott vár.
Minden zugban valaki.

Gangos bérház kútja mélyén,
sínen, autóutakon,
lechányt ágyon, kötélfélen,
szívben, celluloidon.

Növekszik a csapat a címe ennek a versnek. Ezt Nagy László halála után írtam, mert a celluloidos sor őt idézi fel, a halála után valamilyen filmen megláttam az arcát, és elszorult a szívem. De minden sorról el tudnám mondani, hogy ki bújjik meg mögötte. A vers első szakasza egyértelműen rólam szól. Talán azért nem merem a heverő köveket elmozdítani, mert attól tartok, hogy én vagyok alattuk. Hogyan reagálnék erre?

Ez az interjú szerkesztett változata annak a rádiós beszélgetésnek, amelyet Rádai Eszter folytatott Eörsi Istvánnal abból az alkalomból, hogy megjelentek Eörsi összegyűjtött versei Szögek címen (Palatinus, 2000).